

ANDREEA POPESCU

Lucian Blaga University of Sibiu, Romania

mariaandreea.popescu@ulbsibiu.ro

DOI:10.2478/clb-2023-0012

EXPRESII ALE REALISMULUI PERIFERIC ÎN LITERATURA EUROPEANĂ POSTCOMUNISTĂ : O INTRODUCERE

Manifestations of Peripheral Realism in Postcommunist European Literature: An Introduction

Abstract: The aim of this paper is to bring into discussion the concept of peripheral realism as a key concept in analyzing the similarities and differences highlighted in specific literary works, with a particular emphasis on literature originating from Eastern European countries. By employing a specialized approach to the expressions of peripheral realism, the study investigates literary texts produced in peripheral regions with limited global impact. Additionally, detailed attention is given to the influences and consequences of the communist era, which has left its imprint on the respective societies. The central argument of the paper posits that literary works, far from being mere artistic products, substantially reflect geopolitical, ideological and cultural aspects specific to the regions in which they are conceived. Consequently, this research provides a critical and comprehensive perspective on literary interactions within an ever-evolving transnational landscape.

Keywords: peripheral realism, postcommunism, Eastern European literature, World Literature studies, transnational perspectives, geopolitical influences

Pentru o perioadă destul de extinsă, misiunea criticii și a istoriei literare s-a redus la încercarea metodologică de a defini și conceptualiza mișcările și implicit tehnicile literare, un demers de altfel crucial pentru începuturile domeniului de cercetare filologică, care s-a concretizat însă cu timpul prin stabilirea unor clasificări rigide, trasând granițe literare

pe criteriul anumitor trăsături comune. Acestea au dat naștere de cele mai multe ori contradicțiilor și polemicilor în rândul specialiștilor aparținători unor doctrine sau școli literare distincte, multe dintre zonele literare controversate din punctul de vedere al teoretizării ajungând mai târziu un spațiu prolific reinterpretărilor și recontextualizărilor. Noile metode de cercetare relevă însă abordări diferite, mult mai incluzive și adaptate nevoilor actuale, care scot literatura din turnul ei de fildeș și îi atribuie noi valențe în contexte largi ce intersectează arii de cunoaștere diverse, arătând prin acest demers potențialul interdisciplinar pe care literatura îl deține poate mai mult decât alte domenii. Prea mult timp tendința generală a fost de a analiza operele literare în cadrul unui spațiu steril, prin intermediul mijloacelor interne specifice, fără a se ține neapărat cont de contextul producerii și circulației acestora. Fluxul mării istorii și modul de evoluție al societății reprezintă însă un cadru impozant, care odată cu industrializarea, globalizarea și impunerea unui trai capitalist, devine imposibil de ignorat. Legăturile create între state prin prisma intereselor, fie ele de natură culturală, politică sau economică, reprezintă pârgii importante, astfel că analiza autoreflexivă asupra literaturii nu mai este la fel de relevantă în aceste vremuri, o încadrare globală a fenomenelor fiind mult mai relevantă. În acest context, se simte nevoia ca modul de interpretare întreprins în domeniul studiilor literare să își lărgască orizonturile, căci operele sunt puternic influențate de toate aspectele exterioare existenței izolate a acestora. Astfel intervine și perspectiva interdisciplinară în abordarea acestor chestiuni, fiind transpuse în cercetarea filologică teorii din economie, politică sau sociologie, spre exemplu, ce au o relevanță uriașă în înțelegerea anumitor fenomene. Chiar dacă acest tip de abordare a început să fie utilizat destul de recent, mai ales în studiile critice produse în spațiul românesc¹, aceste modalități de analiză încep să câștige cu pași repezi teren, astfel că literaturii i se oferă o nouă poziție, începând să fie înțeleasă ca o parte a unor sisteme globale mult mai ample. Ariile de cercetare ce se sprijină pe teoria World Literature sunt în ascensiune la ora actuală, fiind în plin proces de dărâmare a granițele existente, scopul vizat fiind acela de a oferi un nou context, al unei literaturi privite global, ca parte componentă a unui world-system ce include pluralitatea problematicilor

1. Vezi conexiunea dintre termodinamică și teoria literară: Teodora Dumitru, „Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia via E. Lovinescu”, *Transilvania* 3 (2023): 33-44; sau dosarul despre sociologia rasei la Du Bois, în *Transilvania: Ștefan Baghiu*, „W.E.B. DuBois în studiile contemporane: conștiința dublă și modernitatea rasializată”, *Transilvania*, nr. 2 (2021): 22-30; Maria Chiorean, „Race at the Centre: The Ramifications of W.E.B. DuBois’s Sociology in Contemporary Literary Studies”, *Transilvania*, nr. 2 (2021): 11-21.

ideologice distincte ale unei anumite perioade istorice concrete, mai amplă sau mai restrânsă, care, fără îndoială, influențează scriitorii și operele acestora, care puse sub noi lumini strălucesc implicit în moduri diferite.

Având în vedere tendințele recente, ne îndreptăm atenția spre zone teoretizante ce urmăresc direcțiile expuse anterior, și anume integrarea literaturilor în contexte globale de tipul inter- și trans- disciplinare, centrându-ne atenția asupra modurilor de manifestare ale realismului periferic în cadrul literaturilor din țări est-europene ce au trecut prin regimuri totalitare comuniste. Ideile și ipotezele ce urmează a fi expuse în cadrul acestui studiu reprezintă bazele unei teze mai ample care va urmări modurile de manifestare ale realismului periferic în cadrul unor țări ce beneficiază de un context istoric, social și politic similar, întrucât întâlnesc numeroase caracteristici comune care influențează parcursul și producția de literatură. În acest punct, ne axăm pe partea teoretică și metodologică, urmărind aplicarea acestor direcții pe texte produse în spațiul românesc postdecembrist, căci este cel mai accesibil din mai multe puncte de vedere, urmând a se realiza ulterior o extindere comparativă. Înainte de a intra în detalii asupra tematicii pe care o abordăm, vom prezenta direcțiile constitutive.

Din punct de vedere metodologic, urmărim linia teoretică specifică World Literature prin intermediul celor două linii principale. În primul rând, utilizăm realismul periferic, concept dezvoltat de către colectivul de cercetători de la Warwick, asupra căruia vom reveni cu explicații, ca instrument principal în stabilirea similitudinilor și diferențelor de optică în cadrul operelor literare. Într-un world-system în care capitalismul global este sistemul dominant prin filtrele căruia se face orice analiză, unde se stabilesc inevitabil raporturi între centre și periferii, este normal să apară inegalități economice care determină automat și inegalități la nivel cultural, alimentând o luptă permanentă nu doar pentru putere, ci și pentru afirmare. Literatura nu se poate sustrage acestor realități, iar teoria World Literature ia în calcul și aceste aspecte. Legitimarea literaturilor est-europene, din care face parte și literatura română, în contextul global al unui world-system, concept atât de discutat în cercetările recente din afară, are potențialul de a reliefa și reevalua potențialul unor literaturi deja existente în contexte noi prin instrumente recente ce permit acest tip de abordare. În al doilea rând, alegerea spațiului est-european postcomunist drept corpus de analiză, ținând cont că situația literaturilor produse în acest spațiu este foarte interesantă. Țările aparținătoare ce au trecut prin regimuri totalitare comuniste sunt considerate periferice în sistemul despre care discutăm, fiind în același timp poziționate între două lumi, Vestul

occidental și Estul excentric, ceea ce înseamnă automat două sisteme de valori distincte, la care s-au raportat diferit în funcție de presiunile exercitate de contextele externe. Tocmai din cauza poziției geografice în care ne aflăm și care a determinat tipul de relații pe care le avem cu restul Europei, s-a născut un soi de complex occidentalizant, din care apare și nevoia de afirmare a elementelor autohtone. Astfel iau progresiv naștere anumite mituri definitive pentru parcursul nostru ca nație, elemente ce se reflectă și asupra operelor artistice produse local. Parcursul literaturii române este influențat de mituri colective, însă nu în sensul atribuit de Mircea Eliade, spre exemplu, mitului, ci mai degrabă cu înțelesul de iluzie cu rol preponderent compensator. Astfel, se observă o inerție sentimentală rămasă din perioada comunistă care ne alimentează instinctul de conservare a specificului național, tendință datorată și faptului că statul român s-a fundamentat pe ideea de independență, și nu pe cea de libertate, precum SUA, pentru a oferi un exemplu. Revoluția din '89, moment de criză socială ce marchează căderea regimului comunist, determină o prezență iradiantă a miturilor, precum cel al primejdiei, sau mitul compensatoriu, o consecință normală a apariției unor schimbări majore la nivel politico-social. Efectele care apar în peisajul literar se traduc prin iluzionarea în plan hermeneutic și de producție, apărând asemănări atât la nivelul fondului, cât și la cel al producției literare, ce se definește prin predilecția pentru anumite genuri². Plasarea între cele două lumi, una definită de capitalism, iar cealaltă de exotism oriental, determină niște complexe de ordin social ce ajung să aibă rol catalizator în modul în care ne raportăm la țările din Vest, inclusiv prin literatură. Încărcătura operelor nu este doar de ordin estetic, ci și ideologic, literatura fiind un mijloc eficient de descriere a societății și principiilor acesteia, caracteristică cu atât mai pregnantă în zone (semi-)periferice, unde identificăm în plus lupta pentru afirmare și dorința continuă de autodepășire prin raportare la cultura centrului, unde se află marile puteri globale ale world-system-ului.

Dacă la un moment dat criteriul autonomiei esteticului era suveran, pragurile evolutive prin care a trecut societatea de atunci și luptele de putere existente la nivel global au determinat reconsiderarea principalelor puncte de focus în sfera studiilor literare. A nu se înțelege că latura estetică nu este importantă, căci reprezintă în fapt fundamentul oricărei opere literare, însă este necesar să ținem cont că operele sunt produse de un scriitor care la rândul său este modelat de circumstanțele în care trăiește, și acestea determinate de dinamica cadrului global. A privi o operă pur reflexiv, monografic,

2. V. Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române* (Iași: Polirom, 2008).

ori în singularitatea ei reprezintă o metodă mult prea limitată, ce nu mai poate funcționa într-o lume interconectată în permanență ca cea a secolului XXI, unde contactul cu opere literare din alte culturi se petrece mult mai repede, astfel că marile puteri globale capătă o notorietate de un rang chiar mai mare decât înainte, declanșând o luptă de afirmare între spațiile periferice, care devin cu atât mai interesant de observat. Piața de carte s-a transformat în mod fundamental în aceste contexte, întrucât globalizarea face posibilă o circulație mult mai largă a operelor, ceea ce înseamnă și prezența unor multitudini de influențe din spații culturale diferite, fie ele din zone centrale sau periferice. Este firesc ca implicațiile geopolitice și ideologice pe care le presupune o anumită zonă teritorială să influențeze spațiul literar atât din punctul de vedere al genurilor și temelor dezvoltate preponderant, cât și al producerii și consumului de carte. Odată ce există un pachet ideologic similar în zone diferite, se vor crea în mod autonom tendințe literare asemănătoare ce se manifestă la niveluri teritoriale diferite, oglindind realitățile cotidiene de ordin social și politic.

Stadiul actual al literaturii de specialitate ne oferă bazele necesare dezvoltării ipotezelor stabilite, căci regăsim numeroase îndrumări teoretice și metodologice ce pot fi aplicate pe zona aleasă. Fiind o ramură destul de recentă, cercetările nu acoperă o paletă exhaustivă de tipuri de literaturi, ci aplicațiile existente sunt predominant realizate în cadrul studiilor ce se ocupă de literaturi consacrate, precum cea scrisă în engleză sau franceză. Un caz aparte este literatura latino-americană, consacrată pentru particularitățile sale specifice, cadru periferic ale cărui relații cu Statele Unite le putem considera similare cu cele pe care țările din Europa de Est le au cu Vestul capitalist și dezvoltat, spre care gravitează pe o multitudine de planuri, depinzând în același timp de acestea. Este bine cunoscută relația Americii Latine cu Statele Unite, comunismul reprezentând o parte fundamentală în istoria și, automat, și în cultura acesteia. Realismul magic reprezintă eticheta specifică, fiind mai apoi o mișcare condamnată de succesorii mult mai implicați în problemele cotidiene de la nivel global, asupra cărora au o cu totul altă perspectivă, căci aleg să le confrunte direct. De altfel, tendința de introducere a fantasticului, supranaturalului și a altor exerciții de acest fel este ceva obișnuit pentru zonele ce trec prin regimuri totalitare, etapă urmată de faza de condamnare a fugii de realitatea prin intermediul acestora. Cam în aceeași manieră s-a produs și demersul evolutiv al literaturii române începând cu anii 1960, de relativă deschidere, urmând ca la sfârșitul regimului și începutul anilor 1990 literatura să devină o cale importantă de expunere a opresiunilor anterioare. Realismul socialist impus de către regimurile comuniste a

stopat pentru o perioadă parcursul firesc al literaturii, oferindu-i în același timp o trăsătură unicizantă, căci va reuși să recupereze mai apoi, aducând chiar valori în plus prin prisma experiențelor trăite de către autori.

Partea metodologică premergătoare studiului, care ține mai exact de abordarea specifică World Literature, este fundamentală, căci reprezintă epicentrul încadrării într-un tablou global al unei anumite categorii de literatură dintr-un spațiu considerat periferic, respectând criteriile ce țin de concretul exterior care influențează spațiul ficțional, unde acesta este la rândul său reflectat, relația dintre cele două fiind de natură simbiotică. Așadar, menționăm triada autorilor de la care pornește orice studiu temeinic din această sferă și câteva titluri aferente ce apar în perioada trecerii dintre secole. David Damrosch este unul dintre cercetătorii întemeietori ai acestui domeniu, fiind la ora actuală directorul Institutului pentru World Literature din cadrul Universității Harvard. Acesta reușește să retraseze orizonturile literaturii comparate, publicând mai multe volume centrate în jurul acestei tematici, dintre care amintim *What is World Literature?* (2003)³, *How to Read World Literature* (2009)⁴ sau *Comparing the Literatures: Literary Studies in a Global Age* (2020)⁵. Altă figură importantă în aria acestor cercetări este Pascale Casanova, cu a sa amplă lucrare *Republica Mondială a Literelor*, publicată inițial în 1999, și tradusă în engleză în 2004⁶, o cercetare dedicată înțelegerii modului de producere, circulație și apreciere al operele literare în context global, privind sistemul creațiilor literare ca unul de tip geopolitic, autonom, în care periferia deține o forță revoluționară extraordinară. Cel de-al treilea nume răsunător pentru subiectul în discuție este Franco Moretti, ale cărui idei se axează pe geografie literară și world-systems, fiind cel care dezvoltă conceptul de distant reading, cu care este cel mai des asociat numele său, având contribuții mai recente și în domeniul digital humanities. Dintre scrierile sale, menționăm aici „Modern European Literature: A Geographical Sketch”, „Conjectures on World Literature” sau „The Slaughterhouse of Literature”, articole reunite, alături de altele la fel de influente în branșă, sub titlul volumului *Distant Reading*⁷. Autorul declară că o importantă sursă de inspirație pentru ideile sale

3. David Damrosch, *What is World Literature?* (Princeton University Press, 2003).

4. David Damrosch, *How to Read World Literature* (Wiley Blackwell, 2009).

5. David Damrosch, *Comparing the Literatures: Literary Studies in a Global Age* (Princeton University Press, 2020).

6. Pascale Casanova, *The World Republic of Letters* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004).

7. Franco Moretti, *Distant Reading* (London & New York: Verso, 1950).

asupra luptei pentru hegemonie întreprinsă în spațiul literar o constituie marxismul italian, prin care pune bazele teoretice ale ideilor sale despre confruntările din cadrul marketing-ului literar, ale căror procese le descrie prin paralelisme cu domeniul economiei, mai exact teoria despre world-systems a lui Immanuel Wallerstein, și cel al biologiei, precum teoria darwinistă a evoluției. Comparatistica literară trecută prin filtrele implementate de către cei trei cercetători a evoluat constant pe aceste linii și și-a extins în timp abordările, urmărind reîncadrarea operelor și curentelor în contextul unor rețele de circulație globală. Unele criterii de încadrare a operelor în sfera World Literature limitează uneori, din punct de vedere geopolitic, al limbii folosite sau al fluxului traducerilor, oportunitățile de afirmare ale literaturilor periferice, astfel că statele ce reprezintă mari puteri globale ajung să fie în fapt aceleași care produc opere ce se răspândesc mult mai rapid, revendicând și poziția de centre de influență culturală, pe lângă cea economică ori politică. Interesant de observat nu este însă cazul lor, ci cazul literaturilor periferice ce devin sateliți ai acestora, raportându-se la ele prin diverse strategii pentru a urca pe scara valorilor. Cele mai numeroase studii realizate până în momentul de față sunt cele despre opere scrise ori traduse cu succes în limba engleză, însă au început să apară la nivel internațional și cercetări asupra literaturilor mai mici, de multe ori privite sub influența de tip imperialist a primelor. În ceea ce privește spațiul literar românesc, sunt remarcabile contribuțiile aduse prin intermediul volumului *Romanian Literature as World Literature*⁸, articolele cuprinse în acest volum reprezentând cu siguranță puncte importante în dezvoltarea ulterioară a studiilor din această sferă în spațiul românesc, având în același timp un aport considerabil și la includerea spațiului nostru cultural în atenția internațională, căci redactarea volumului s-a realizat în limba engleză în cadrul unui proiect mai amplu al editurii Bloomsbury, și anume *Literatures as World Literature*. În aceeași zonă de interes, apărut anul acesta numărul 5-6/2023 al revistei *Transilvania*, dedicat literaturii române ca literatură mondială, adunând la un loc lucrările din cadrul primei ediții a colocviului cu același nume, organizat de către Facultatea de Litere și Arte din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu⁹. Pe aceeași linie metodologică, Gayatri Chakravorty Spivak este una dintre cercetătoarele importante nu doar pentru contribuțiile aduse spațiului World Literature, dar și pentru teoretizările din sfera studiilor feministe și

8. Martin, M., C. Moraru & A. Terian, eds. *Romanian Literature as World Literature* (New York: Bloomsbury, 2018).

9. Revista *Transilvania*, nr. 5-6 (2023). *Literatura română ca literatură mondială*. <https://revistatransilvania.ro/5-6-2023/>.

postcoloniale, fiind adeptă a materialismului feminist și a deconstrucționismului cultural, critica pe care o practică fiind direcționată politic și cultural. Una dintre lucrările sale plasate în centrul intereselor studiilor literare este *Death of a Discipline* (2003). Conform acesteia, literatura comparată este o disciplină care nu mai poate evolua în forma înțeleasă și practică în secolul trecut, soluția fiind transformarea principiilor acesteia, lucru ce se poate realiza în contextul globalizării prin depășirea granițelor disciplinare cu scopul de a-l cunoaște pe celălalt și a înțelege alte colectivități atât prin similitudini, cât și prin ceea ce le diferențiază, în sensul de afirmare a unicității¹⁰. Mai târziu, Spivak își va completa ideile, argumentând de ce partea estetică a literaturii trebuie luată în considerare alături de cea ideologică, deoarece produsele umaniste reprezintă și un instrument important de propagare a ideilor și un mijloc puternic de educare. *An Aesthetic Education in the Era of Globalization*¹¹ reunește mai multe articole dispartate, publicate anterior, prin intermediul cărora cercetătoarea transmite ideea comună că educația prin artefacte umaniste poate antrena imaginația, și implicit înțelegerea asupra unor problematici de natură epistemologică, spre exemplu, ori etică. Pentru a ne întoarce la modul în care funcționează literatura comparată într-o perioadă dominată de globalizare, menționăm în completarea lucrării lui Spivak un volum publicat în anul imediat următor, și anume 2004, care atinge chestiuni similare, și anume *Comparative Literature in an Age of Globalization*, editat de Haun Saussy, unul dintre articolele cuprinse aici abordând chiar subiectul literaturii europene de Est¹². Alte lucrări care reunesc exclusiv cercetări despre poziția literaturii produse în Europa postcomunistă de Est în tabloul *World Literature*, și ale căror ipoteze le găsim extrem de relevante, sunt: *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures* (2015), volum editat de Dobrota Pucherová și Róbert Gáfrík, ce reprezintă în fapt o monografie a literaturii din Europa de Est, privită prin filtrul postcolonialismului și al instrumentelor specifice comparativismului geo-istoric, atenția principală îndreptându-se spre modul de reconstrucție a identității postcomuniste sub presiunile ideologice și culturale. Volumul reunește eseuri cu obiectiv comun, și anume de a pune sub aceeași umbrelă conceptele de postcomunism și postcolonialism, așa cum intră ele în

10. V. Gayatri Spivak, *Death of a Discipline* (New York: Columbia University Press, 2003).

11. Gayatri Spivak, *An Aesthetic Education in the Era of Globalization* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2012).

12. V. Caryl Emeryson, „Answering for Central and Eastern Europe” în Haun Saussy, *Comparative Literature in an Age of Globalization* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006), 203-212.

dialog în spațiul geografic și cultural vizat. O cercetare la fel de amplă, dar mai aplicată, căci se axează pe situația literaturii din Polonia și Ucraina, păstrând linia metodologică, vine din spațiul suedez, aparținând lui Janusz Korek, apare în 2007 sub titlul *From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective*¹³. Primul cercetător din afara spațiului est-european care s-a ocupat de analiza literaturilor produse în această zonă este David Chioni Moore, de origine britanică, care în articolul său din 2001, „Is the Post in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique”, ridică problema prefixului post- ca fiind același pentru colonialism și imperialism în contextul spațiului geografic vizat, ipoteză ce a devenit recent destul de populară, cu toate că există încă rețineri în ceea ce privește această abordare. Relațiile dintre periferie și centru oferă noi căi de analiză, astfel că ne îndreptăm atenția spre modurile de manifestare ale realismului periferic în cadrul literaturilor produse în zone teritoriale ce nu beneficiază de atenția globală, și care au în plus și un soi de complex al încetinerii din perioada comunistă, care și-a lăsat amprenta asupra societăților în care sunt produse. Despre iluzii ale literaturii române postcomuniste, subiect despre care vorbește și Eugen Negrici într-una dintre lucrările sale, însă de data aceasta integrate în teorii ale conspirației, vorbește mai recent unul dintre cei mai influenți critici români la ora actuală, Mihai Iovănel, în articolul „Teorii ale conspirației în literatura română postcomunistă”, a cărui ipoteză este că ascensiunea modelului conspiraționist metafizic, utilizat fie genuin, fie ironic, pe care o recunoaștem în spațiul românesc imediat postdecembrist se poate interpreta ca un simptom direct al tonusului politic scăzut. De la autori precum Norman Manea, care renunță în opera sa la normele politicii de stânga impuse în literatură, la autorii generației '80 care recurg la microrealism, tendința continuă, în sensul că predecesorii acestora preferă să împrumute modele occidentale ale căror rețete sunt deja testate în contextul unor realități ideologice aflate în proces de formare¹⁴. Ideile vor fi transferate într-un volum mai amplu, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* (2017), în care nu sunt doar subliniate relațiile dintre literatură și factorii externi acesteia, ci sunt analizate în profunzime fenomenele în cauză, pornindu-se într-adevăr de la latura ideologică, aplicată unei perioade ce încerca tocmai eliberarea de politic. Păstrându-și interesul pentru latura ideologică, Iovănel scrie o istorie a literaturii române

13. Janusz Korek, *From Sovietology to Postcoloniality—Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective*, (Huddinge, Sweden: Södertörns högskola, 2007).

14. V. Mihai Iovănel, „Teorii ale conspirației în literatura română postcomunistă”, *Transilvania*, nr. 8 (2015): 63-66.

postcomuniste cuprinse între anii 1990 și 2021¹⁵, ce oferă posibilitatea de analiză ulterioară prin intermediul teoriilor și instrumentelor propuse, fiind prima istorie literară scrisă la acest nivel după căderea regimului comunist.

Așadar, majoritatea studiilor existente urmăresc doar una dintre cele două componente pe care le vizăm ca ipoteze de lucru, obiectivul fiind de a reconceptualiza unele idei dezvoltate în cadrul teoriei World Literature, trecându-le prin filtre ale unor teorii de dezvoltare cu origini marxiste din care a rezultat conceptul de realism periferic. În acest sens, un studiu cu rol catalizator, extrem de relevant pentru pregătirea cercetării propuse, mai ales din punct de vedere metodologic, stă sub titlul *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature*, aparținând colectivului de cercetare de la Warwick (WReC). Studiul este motivat de conștientizarea necesității de adaptare a noilor instrumente de analiză literară la realitățile create de lumea globalizată și capitalistă în care se scriu operele literare: „Suntem motivați de convingerea comună că paradigmele de analiză literară existente, indiferent de ramura de cercetare, nu ating provocările pe care le ridică teoretizarea World Literature în contextul noului mileniu”¹⁶. Ideea marxistă a dezvoltării neuniforme și combinate îi aparține sub această formă lui L. Troțki, care o gândește pentru fezabilitatea sferei economice și expune idei despre modul de dezvoltare a politicii în capitalism, însă raționamentul este perfect aplicabil și în alte domenii. Primul care folosește raționamentul în contextul social al relațiilor internaționale este Justin Rosenberg, ajungându-se ulterior până la zona studiilor literare, unde competiția apare sub condițiile socio-istorice, unde ascensiunea capitalistă joacă un rol important¹⁷. Pentru a înțelege fenomenul rețelelor transnaționale, al sistemelor-lume (world-systems) și al realismului periferic, considerăm necesară și consultarea ideilor din cadrul teoriei relațiilor internaționale. În acest scop, este utilă lucrarea *Introduction to International Relations. Theories and Approaches* a lui Robert Jackson și Georg Sørensen¹⁸, unde regăsim descrise în mod clar și concis fenomenele ce vor ajuta ulterior la buna înțelegere a modului de relaționare din plan literar.

15. Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* (Iași: Polirom, 2021).

16. Warwick Research Collective (WReC), *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature* (Liverpool University Press, 2015), ix.

17. J. C. Allinson & A. Anivas, „The Uses and Misuses of Uneven and Combined Development: An Anatomy of a Concept”, *Cambridge Review of International Affairs* 22, nr. 1 (2009): 47-67.

18. R. Jackson & G. Sørensen, *Introduction to International Relations. Theories and Approaches* (Oxford: Oxford University Press, 2013).

Așadar, tot raționamentul studiului pornește de la adaptarea teoriei marxiste a dezvoltării neuniforme și combinate la spațiul literar. Ideea centrală este că diferite societăți și regiuni parcurg un anumit proces de dezvoltare care este simultan inegal și combinat, generând astfel traiectorii culturale și literare distincte. Progresul social, economic și cultural în diferite părți ale lumii nu decurge uniform sau într-un mod echilibrat. Unele regiuni pot experimenta schimbări dramatice și rapide, în timp ce altele rămân într-un stadiu de dezvoltare mai lentă sau se confruntă cu întârzieri. Acest fenomen rezultă din complexitatea interacțiunilor sociale, economice și politice la nivel global. Abordările tradiționale care se concentrează pe operele canonice din câteva culturi dominante nu iau în considerare diversitatea și, uneori, periferia producțiilor literare ale altor regiuni. Prin adoptarea perspectivei dezvoltării combinate și inegale, cercetătorii sunt încurajați să analizeze modul în care literatura evoluează în diferite părți ale lumii, luând în considerare asimetriile și interconexiunile dezvoltărilor literare globale. Această abordare a contribuit la reconsiderarea modului în care se studiază literatura la nivel mondial și la conștientizarea importanței de a înțelege literatura ca fiind rezultatul unor procese istorice, sociale și economice complexe și interconectate. Latura politică intervine în ecuație indiferent de tipul de text, chiar dacă în procente diferite, căci autorul deține anumite convingeri, în mod conștient sau nu, pe care le reflectă prin prisma propriei perspective. Mai mult, un număr important de texte dintre cele consacrate la nivel global, cu un ecou impresionant în sfera literară ajung la noi în variante modificate prin procesul de traducere dintr-o limbă în alta, iar „traducerea este prin definiție un demers politic”¹⁹, inclusiv dacă ne gândim la opțiunile care există în a se traduce un anumit text sau nu, mai ales dacă este scris într-o țară periferică sau într-o limbă fără importanță, puțin cunoscută de cei ce nu o vorbesc nativ. Avem în plus o altă problemă, și anume tendința de a privi fenomenele în mod eurocentrist. „Cercetările sunt în cea mai mare parte constituite eurocentric: domeniul s-a organizat epistemologic ca un fel de ierarhie, cu Europa și literaturile cu origini latine și creștinești în centru și vârf”²⁰. Astfel, se stabilește automat un tip de imperialism și asupra literaturii și domeniului de cercetare a acesteia, căci țările care au o forță politică și financiară mai mare, spre care sunt atrași oameni din zone variate, ajung să reprezinte în același timp și centre culturale importante tocmai din acest motiv, căci au o

19. Warwick Research Collective (WReC), *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature* (Liverpool: Liverpool University Press, 2015), 128.

20. *Ibid.*, 30.

vizibilitate mult mai mare. Nu putem presupune doar prin acest considerent că alte culturi nu dețin opere literare ori ideologice novatoare, doar pentru că nu avem acces la ele. Încep totuși să se creeze cercuri de cercetători interesați tocmai de aceste zone neexploatare pentru a demonstra anumite puncte de vedere. Ne gândim aici la cazul literaturii indigene, spre exemplu. În studiul celor de la WReC, după teoretizarea conceptului de realism periferic, pe care îl vom utiliza și noi ca demers metodologic, aceștia apelează la aplicarea prin intermediul unor opere care reflectă problematici specifice precum marginalizarea romanele de la periferie, analogia dintre dezvoltarea economică și socială și interacțiunea specifică și neuniformă dintre influențele locale și globale²¹. Aplicațiile din studiul în discuție au fost realizate pe mai multe texte specifice. În primul rând, romanul *Sezonul migrației către nord* scris de Tayeb Salih și modurile de manifestare ale irealismului în contextul modernismului periferic, făcându-se referire la „materialul politic și istoric care infuzează romanul, sugerându-se totodată lumea fictivă și iluzorie a romanului, poate fi asociat cu lumea reală defamiliarizată și transcendentă”²² a periferiei coloniale. În al doilea rând, sunt analizate perspectivele asupra licantropiei, neoliberalismului și a Rusiei post-sovietice din romanele postmoderniste ale lui Victor Pelevin, cum este *The Sacred Book of the Werewolves*, construit ca o satiră politică și filozofică a consacratei opere *Maestrul și Margareta*.

Aplicațiile de mai sus reprezintă pentru cercetarea de față modele metodologice importante, căci reflectă modul specific de interpretare al aceluiași cercetător care au dezvoltat teoria de bază în acest sens, a realismului periferic, în funcție de modul inegal de dezvoltare și influență ce apare între diverse sisteme. Ca obiectiv general, ne propunem să reflectăm asupra mai multor literaturi scrise în zona de Est a Europei, fost-sovietică, însă în acest punct ne îndreptăm atenția și exersăm maniera de lucru pe literatura produsă în spațiul românesc după Revoluția de la 1989, căci ne este cea mai la îndemână din multe puncte de vedere. Bineînțeles că la ora actuală, niciun studiu care vizează literatura română post-decembristă nu se poate construi fără consultarea și sprijinirea pe volumul recent publicat de Mihai Iovănel, și anume *Istoria literaturii române contemporane. 1990-2020*. Volumul reprezintă prima istorie importantă scrisă la acest nivel după căderea regimului comunist și reunește idei asupra cărora criticul s-a axat de-a lungul carierei, referitoare la latura ideologică a literaturii și

21. V. Warwick Research Collective (WReC), *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature* (Liverpool University Press, 2015), 81-115.

22. *Ibid.*, 92.

a legăturilor pe care le are cu factorii externi, idei aplicate unei perioade ce încearcă tocmai eliberarea de politic. Demersul lui Iovănel se caracterizează printr-o abordare explicit polemică. În contradicție cu tendința dominantă a criticii literare autohtone, care își maschează opțiunile ideologice sub pretenția unei autonomii estetice, Iovănel nu doar intenționează să reintroducă perspectiva ideologică în cadrul istoriei și analizei literare, ci și să identifice opțiunile ideologice neexprimate în operele literare (ficționale sau non-ficționale) pe care le examinează. Astfel, Iovănel își împarte *Istoria* în 5 părți: în prima parte vorbește despre modul în care a evoluat ideologia înainte de momentul '98, introducând astfel partea a doua unde sunt expuse momentele evolutive ale sistemului literar și implicit ale criticii realizate în întâmpinarea acesteia, în cadrul regimului comunist, cât și după, atingând problematici precum instituțiile responsabile. Cea de a treia parte se axează pe ficțiune și pe modul în care specia evoluează în raport cu operele nonficționale ce se publică în paralel, analizând pe rând metarealismul postmodern și nuanțele pe care le prinde odată cu valul optzecist și nouăzecist, realismul mizerabilist și cel capitalist, dar își îndreaptă atenția și asupra unor opere poate mai puțin luate în considerare de obicei de critica literară, și anume, ceea ce Iovănel numește paraliteratură, termen sub care include subgenuri precum SF-uri, romane polițiste, *thrillerele*, romane sau literatura fantastică ori pentru copii. Partea a patra este dedicată poeziei postmoderne, neoexpresioniste, urmată de biografismul mizerabilist specific anilor aflați la trecerea dintre secole. După analiza istoriografică a literaturii române și expunerea treptelor evolutive prin care aceasta trece, ultimul capitol constituie o parte teoretică riguroasă și extrem de interesantă, cu accent pe zona specifică teoriilor World Literature, ce expune idei referitoare la specificul transnațional, termen prin care ne referim la faptul că o anume caracteristică a unei zone literare, care poate nu este importantă când este privită doar la nivel național, devine extrem de relevantă când o integrăm într-un tablou mult mai amplu al problematicii, ajutând mai apoi la formarea unor conexiuni la nivel global, asemănător cu ceea ce exprimă și conceptul de world-systems. „La ieșirea din comunism, România privește cu speranță către Europa, din care își dorește să facă parte, și către Statele Unite ale Americii. Integrarea culturală este însă un process la fel de dificil ca integrarea sociopolitică. Cantitatea discuțiilor de după 1989 privind «europenitatea literaturii române» trădează un complex legat de obsesia de a nu fi percepuți «doar» ca balcanici (sau nu suficient de europeni), dar și dezinteresul pentru vecinii prea «periferici»”²³,

23. Iovănel, *Istoria*, 649.

dezinteres resimțit de noi din partea țărilor mai puternic dezvoltate. Tocmai, relațiile dintre periferie și centru oferă noi căi de analiză, astfel că ne vom îndrepta atenția spre modurile de manifestare ale realismului periferic în cadrul literaturilor produse în zone teritoriale ce nu beneficiază de atenția globală și care au, în plus, și un soi de complex, același despre care vorbește și Iovănel, al încetinerii din perioada comunistă care și-a lăsat amprenta asupra societăților în care sunt produse.

În completarea cercetării celor de la Warwick, care aplică conceptele pe câteva scrieri particulare izolate, menționăm studiul conceput de Hyeryung Hwang, intitulat „Thinking Beyond Modernism: Peripheral Realism and the Ethics of Truth-Telling”. Cercetarea acestuia se sprijină pe unele teorii marxiste, dar și pe un alt principiu în contextul modurilor de manifestare ale realismului periferic, și anume etica referitoare la spunerea adevărului, urmărind texte ce vizează depășirea normelor curentului modernist. Analiza din cadrul acestui studiu se raportează la spațiul latino-american, însă de cealaltă parte a comparației regăsim literatura din Coreea de Sud. Obiectivul principal al acestui studiu este, după cum ne spune autorul, de a „explora cum forme diverse ale realismului periferic [...] conturează un nou tip de analiză culturală care oferă oportunitatea de înțelegere și depășire a limitelor impuse prin modernism”²⁴. Menționăm în acest punct și lucrarea „Peripheral Realism, Millennial Capitalism, and Roberto Bolaño’s 2666” scrisă de Sharae Deckard, care surprinde cum Bolaño, un scriitor extrem de influent în ultima perioadă, reușește prin opera sa să „reformuleze realismul astfel încât să pună sub semnul întrebării natura ideologică a artei și limitele realismului în contextul codificării condițiilor capitalismului milenial în zone semiperiferice”²⁵. De asemenea, în *Critica de export: teorii, contexte, ideologii* a lui Andrei Terian, unul dintre editorii principali ai volumului amintit anterior, *Romanian Literature as World Literature*, sunt subliniate, pe de o parte, nevoia de a depăși tendința de a sublinia în mod special specificul național românesc în studiile critice locale și, pe de altă parte, extinderea relevanței la nivel internațional prin intermediul valorificării acelor aspecte care au acest potențial. Statutul literaturii române în special, și a celor din Europa de Est pentru o raportare mai generală, este unul privilegiat, căci poziția geografică ne plasează între două lumi, între Occidentul

24. H. Hwang, *Thinking Beyond Modernism: Peripheral Realism and the Ethics of Truth-Telling* (Universitatea din Minnesota, 2017), 5.

25. S. Deckard, „Peripheral Realism, Millennial Capitalism, and Roberto Bolaño’s 2666”, *Modern Language Quarterly* 73, nr. 3 (septembrie 2012) (Seattle: University of Washington): 351-352.

capitalist și Orientul primordial, de la care revendicăm în proporții variate elementele culturale, care pentru cealaltă parte par fie exotice, fie prea pretențioase. Acesta este un simplu fapt transnațional ce are efecte asupra spațiului literar, însă dacă privim în interiorul zonei alese, adică Europa de Est, se observă noi lucruri la fel de interesante. Chiar dacă țările din această parte a lumii au mai multe lucruri în comun, ca cea tocmai menționată, ori împărțirea unor experiențe istorice similare, unde includem și trecutul comunist, fiecare dintre ele se diferențiază printr-o trăsătură unicizantă. Dacă ne referim la spațiul românesc, Terian observă potențialul pe care ni-l oferă faptul că suntem singura limbă latină într-o mare de limbi slavice. Din păcate, critica nu valorifică aceste aspecte ce pot avea rezultate neașteptate, însă cum oare am putea atinge recunoașterea transnațională dacă nu prin interacțiunea cu instrumente metodologice preferate și cunoscute străinătății?²⁶ Raportându-ne strict la literatura națională, în 2018 apare volumul *Romanian Literature as World Literature*, editat de Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian care reprezintă cu siguranță o bază solidă pentru începuturile studiilor de cercetare filologică din spațiul românesc în această zonă, încurajând totodată abordări polifonice în ceea ce privește literaturile din țări a căror voce nu este la fel de pregnantă la nivel global ca cea a marilor puteri. Tocmai de aceea, a adăuga în cercetare variabila sistemului de tip centru-periferie deschide cu siguranță noi perspective interpretative asupra fenomenelor literare vizate. Literaturile postcomuniste au potențialul de a se plia pe acest cadru metodologic, întrucât vizăm state care fac parte din zone periferice în cadrul relațiilor politicilor internaționale, cum sunt spre exemplu țările din estul Europei, foste membre ale blocului sovietic.

Urmărim să testăm metodele pe opere din spațiul românesc, care ne este mult mai accesibil, urmând să extindem ulterior și spre alte țări est-europene, precum Polonia, Ungaria sau Serbia, spre exemplu. Am amintit despre analogia care există între situația spațiului latino-american și cel est-european post-sovietic, lucru ce îl observăm și prin prisma unor romane ce împrumută tehnici ale realismului magic dezvoltat de Gabriel García Márquez. Un exemplu ar fi *Ploile amare* al lui Alexandru Vlad²⁷, un roman realist, cu note fantastice, ce redă atmosfera satului din anii 1970, peste care adaugă niște fire narative cu caracter de poveste cu detectivi, plasată pe fundal socialist. Un alt roman pe care îl putem încadra aici ar fi cel scris de Bogdan

26. V. Andrei Terian, *Critica de export: teorii, contexte, ideologii* (București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2013), 5-27.

27. Alexandru Vlad, *Ploile amare* (Bistrița: Charmides, 2011).

Popescu, *Cine adoarme ultimul*²⁸, și acesta descriind în manieră realist-fantastică lumea unui sat destul de retras din Câmpia Dunării, unde introduce elemente precum fantome, cai vorbitori, blesteme ori oameni care află de la alții că de fapt decedaseră cu mult timp înainte. De asemenea, și cazul parcursului pe care îl au literaturile SF care pătrund la noi prin intermediul esteticii realist-socialiste de anii 1950, de origini sovietice, este interesant de analizat. Începând cu perioada anilor '90, producția de carte SF va crește semnificativ, trend-ul fiind unul specific momentelor de dezechilibru politic și social, căci reprezintă un mijloc de distragere de la realitățile cotidiene caracterizate de incertitudine și dezamăgire. Un alt aspect interesant, ce reflectă complexul nostru determinat de statutul marginal, este alegerea unor autori, destul de mulți, de a publica aceste volume sub pseudonime cu rezonanță anglo-americană. Oferim un exemplu mai recent, când ideea de pseudonim nu mai era la fel de populară, *Moartea ca o cocotă de lux*, un roman scris de Aurel Cărușel și publicat în anul 2016, care urmărește o acțiune polițistă clasică, plasată în Parisul anilor '90, lipsit de tehnologia modernă. Literatura SF ce s-a publicat în România începând cu căderea regimului comunist nu a reuși să devină o adevărată mișcare culturală, căci nu și-a creat un public specific, rămânând cumva la un nivel de avangardă printre alte subgenuri. Inspirat însă de aceste scrieri, Mircea Cărtărescu reușește să scrie o operă cu valoare critic-literară, și ne referim aici la *Solenoid*, urmat de trilogia *Orbitor*, care reflectă elementele ce ne interesează în mod direct în analiza modurilor de manifestare a realismului de tip periferic în perioada post-decembristă. Alte romane relevante ar fi: *Matei Brunul* de Lucian Dan Teodorovici, în care un marionetist și marioneta sa devin victime ale stalinismului românesc într-una dintre cele mai dure perioade ale sale; *Și se auzeau greierii* de Corina Sabău, care descrie situația avorturilor ilegale realizate pe ascuns în perioada comunistă; *Hotarul de nisip* de Pavel Chihaiia; *Degete mici*, primul roman al lui Filip Florian, ce a fost de asemenea tradus în mai multe limbi, ori cunoscutul *Sunt o babă comunistă* de Dan Lungu. Găsim relevante și texte lirice precum volumele *Te voi lua până la sfârșit* (1993) de Daniel Bănulescu, *Manifest anarhist și alte fracturi* (2000) de Marius Ianuș ori *versurile manifest* (2008) de Medeea Ionescu.

Considerăm că teoriile descrise anterior reprezintă puncte importante în extinderea viitoare a peisajului studiilor literare, căci anticipările de la ora actuală preconizează o direcție ce potențează valoarea spațiului literar și în afara cercului dedicat exclusiv acestui domeniu. Încadrarea literaturilor în cadrul global presupune nu doar

28. Bogdan Popescu, *Cine adoarme ultimul* (Iași: Polirom, 2007).

compararea unor literaturi naționale, ci și observarea implicațiilor ideologice și, mai mult, analiza interdependențelor ce se formează. În contextul globalismului capitalist, cercetările literare ce urmăresc o analiză strict (auto)reflexivă nu mai produc rezultate notabile, în afara propriei autonomii. Teoria World Literature vine tocmai în întâmpinarea depășirii acestor praguri, încurajând o nouă abordare asupra producțiilor literare și o reconsiderare a ipotezelor asupra unor opere deja consacrate. După cum am observat prin consultarea mai multor lucrări afiliate acestui domeniu de cercetare, dintre care am menționat câteva anterior, este limpede că vorbim despre o nișă aflată încă la început de drum, care oferă însă numeroase căi inovative de analiză, căci permite intersecția cu o diversitate de teorii din alte domenii, datorată fondului interdisciplinar pe care se construiește literatura, aflată în permanentă legătură cu lumea non-ficțională și tot ce presupune aceasta. În acest context, urmărim prin cercetarea propusă integrarea literaturilor periferice în spațiul rețelei transnaționale, prin analiza sub lupa marilor centre economice și culturale, căci „se pot imagina tot atâtea fețe ale unei literaturi naționale câte culturi sunt în stare să le valideze”²⁹.

Bibliografie:

- Allinson, J.C. & A. Anivas. “The Uses and Misuses of Uneven and Combined Development: An Anatomy of a Concept”. *Cambridge Review of International Affairs* 22, no.1 (2009): 47-67. DOI: 10.1080/09557570802680132.
- Baghiu, Ștefan. „W.E.B. DuBois în studiile contemporane: conștiința dublă și modernitatea rasializată”. *Transilvania*, nr. 2 (2021): 22-30.
- Casanova, P. *The World Republic of Letters*. Harvard University Press, 2004.
- Chiorean, Maria. “Race at the Centre: The Ramifications of W.E.B. DuBois's Sociology in Contemporary Literary Studies”. *Transilvania*, nr. 2 (2021): 11-21.
- Damrosch, David. *What is World Literature?* Princeton University Press, 2003.
- — — *How to Read World Literature*. Wiley Blackwell, 2009.
- — — *Comparing the Literatures: Literary Studies in a Global Age*. Princeton University Press, 2020.
- Deckard, S. “Peripheral Realism, Millennial Capitalism, and Roberto Bolaño's 2666”. *Modern Language Quarterly* 73, no. 3 (2012): 351-372. DOI 10.1215/00267929-1631433.
- Dumitru, Teodora. „Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia via E. Lovinescu”. *Transilvania*, nr. 3 (2023): 33-44
- Emeryson, Caryl. „Answering for Central and Eastern Europe” în Haun Saussy,

29. *Ibid.*, 23.

- Comparative Literature in an Age of Globalization.*, 203-212. The Johns Hopkins University Press, 2006.
- Hwang, H. *Thinking Beyond Modernism: Peripheral Realism and the Ethics of Truth-Telling* (dissertation). University of Minnesota, 2017. <https://hdl.handle.net/11299/190555>.
- Iovănel, M. „Teorii ale conspirației în literatura română postcomunistă”. *Revista Transilvania*, nr. 8 (2015): 63-66.
- — — *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2017.
- — — *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*. Iași: Polirom, 2021.
- Jackson, R. & G. Sørensen. *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*. Oxford University Press, 2013.
- Korek, J. *From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective*. Huddinge: Södertörns Högskola, 2007.
- Martin, M., C. Moraru & A. Terian, eds. *Romanian Literature as World Literature*. New York: Bloomsbury, 2018.
- Moretti, F. *Distant Reading*. Verso, 2013.
- Moore, D. C. “Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique”. *PMLA* 116, no. 1 (2001): 111-128.
- Negruci, E. (2008) *Iluziile literaturii române*. Iași: Polirom, 2008.
- Pucherová, D. & R. Gáfrík, eds. *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Brill Rodopi, 2015.
- Popescu, Bogdan. *Cine adoarme ultimul*, Iași: Polirom, 2007.
- Revista Transilvania*, nr. 5-6. (2023). *Literatura română ca literatură mondială*. <https://revistatransilvania.ro/5-6-2023/>.
- Saussy, H. *Comparative Literature in an Age of Globalization*. The Johns Hopkins University Press, 2006.
- Spivak, Gayatri, *An Aesthetic Education in the Era of Globalization*. Harvard University Press, 2012.
- Terian, A. (2013). *Critica de export: teorii, contexte, ideologii*. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2013.
- Vlad, Alexandru. *Ploile amare*. Bistrița: Charmides, 2011.
- Warwick Research Collective (WReC). *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature*. Liverpool University Press, 2015.